

MEVLÂNÂ
ARAŞTIRMALARI

-1-

Editör

Prof. Dr. Adnan KARAIŐMAİLOĐLU

Mevlânâ Araştırmaları - 1

Editör

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

Mevlânâ Araştırmaları Derneği Bilim Kurulu

*Dr. Nazif Öztürk, Doğ.Dr. Hicabi Kurlangıç
Doğ. Dr. Derya Örs, Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu*

Redaktörler

*Dr. Ebubekir Şahin, Sait Okumuş
Dr. Fahrettin Coşguner*

*Akçağ Yayınları | 847
Araştırma-İnceleme | 56*

ISBN 978-975-338-836-8

©Bu kitabın bütün hakları Akçağ A.Ş.'ine aittir.

*Kitabın içeriği ile ilgili
tüm hukukî sorumluluk yazarına aittir.*

*Kapak | Emin Bebek
Sayfa Düzeni | Akçağ Dizgi Ünitesi
Baskı | Erek Matbaası 342 31 01
Büyük Sanayi 1. Cad. No. 1711 İskitler - Ankara
1. Baskı | Ankara 2007*

*Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.
Tuna Cad. No. 8/1 Kızılay-Ankara
Tel: (312) 432 17 98 - 433 86 51
Faks: 432 28 52*

*www.akcag.com.tr
akcag@akcag.com.tr*

MESNEVÎ'DE TÜRK ADI
ve
KULLANIM ÖZELLİKLERİ

*Adnan Karaismailoğlu**

Mevlânâ'nın kimliği üzerinde durma ihtiyacı hissedildiğinde gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında onun Anadolu'yla ve Türklerle olan münasebeti tartışmaya ağılmaktadır. Gerçekte onun soy ve coğrafya kimliğiyle ilgilenmediği, olgun kişilik ve özellikli toplum için fikir ürettiği herkes tarafından bilinmektedir. Ancak son asırlardaki yönelişler ve yorumlar sonucunda özellikle Türkiye'deki tartışmalarda Mevlânâ hakkında İnan kültürü ve kimliğinin etkinliğinden söz edilmiştir. Çoğunlukla halkın hissiyatının aksine olan bu düşünce ve yorumların zaman zaman da olsa dile getirilmesi, konunun, doğrudan Mevlânâ'nın eserlerinden yararlanılarak tekrar incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu gereklilik, öncelikle bazı bilimsel yazılara yansıyan ifadelerden ve çeşitli güncel iletişim araçlarında yapılan tartışmalardan doğmaktadır. Örnek olarak ünlü bilim adamı M. Fuad Köprülü'nun şu ve benzeri ifadeleri bu türdendir: "Türk diline değil asıl Fars edebiyatına büyük hizmet etmiş olan Mevlânâ ve Sultan Veled'in te'siriyle Mevlevî tekyeleri, Türkiye'de asırlarca birer "İnan kültürünün propaganda merkezi" mahiyetini muhafaza etmişler, ve işte bundan dolayı, klâsik Türk şiirinin inkişafında çok büyük bir rol oynamışlardır".¹ Merhum Köprülü'nün şu cümleleri de aynı bakış açısına sahiptir: "Sultan Veled'in bu manzumelerinde Türk kelimesini, tıpkı Mevlânâ gibi, "merkezî idareye tabi olmayan ve daima karışıklıklar çıkararak göçebe Türkler" mânâsında kullandığı, ve bunların ne kadar derin bir kin ve şiddetle aleyhinde bulunduğu açıkça görölmektedir. O, devrin umumî telâkkiyelerine tâbi olarak, şehirlerde yüksek bir kültür seviyesine erişmiş olan Türkleri Rûmî adetmektedir ki, İnan kültürünün hâkim olduğu Türk sâhalarındaki

* Prof Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ M. Fuad Köprülü, Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, cilt: VII, 1943 (s. 379-521), s. 453.

Türk şairlerinde ve umumiyetle İran müelliflerinde hemen daima bu tarzda kullanılışına tesadüf ederiz".²

Günümüzde de bazı bilim adamları zaman zaman M. Fuad Köprülü'nün bu görüşleri doğrultusunda kanaat açıklamaktadır. Son yıllarda ülkemizde yazılı ve görsel yayınlarda görüş belirten bazı aydınlar da Mesnevî'de İran Kimliğinin bulunduğu, Anadolu'da İran kültür çevreleriyle Türkmen kültür çevrelerinin birbirleriyle mücadelelerinden söz etmektedir. Bu iddiaları benimseyen başka Türk ve İranlı bilim adamlarının adına burada yer vermeden konuya yönelmek daha doğru olacaktır.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki Türk adıyla ve Türklerle ilgili ifadeleri temelde üç ayrı başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan birincisinde Türk adı diğer bazı ırk adlarıyla veya ayrı hâlde sadece ırk adı olarak olumlu veya olumsuz bir imaj yüklenmeden kullanılmakta, ikincisinde Türk ve Oğuz adlarına olumsuz sıfatlarla yer verilmekte, üçüncüsünde ise Türk adı olumlu ve üstün sıfatlarla anılmaktadır.

1- Irk Tanımlaması Olarak Türk Adı

Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Mevlânâ farklı ırklardan insanları tanımakta ve özelliklerini yakından bilmektedir. Horasan ve Türkistan'dan yoğun göçler alan Anadolu'nun XIII. asırda bütün ırklara ve dinlere açık bir merkez olduğu, burada bir yanda Hindistan'dan, diğer yanda Kuzey Afrika'dan gelenlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu çok kültürlü toplumda Türk adına ve onların özelliklerine Mevlânâ'nın ne düzeyde ve ne şekilde yer verdiği hususu, Anadolu kültürü ve tarihi için her durumda önemlidir.

Mevlânâ Mesnevî'sinde çeşitli bireysel ve toplumsal sorunları tartışıp çözümlerken Türk, Arap, Fars, Rum, Kürt, Hint ve diğer bazı ırk adlarını anmış, onun zengin düşünce dünyasında birçok ırk adı yer bulmuştur. Bazı örnekler:

خلق چندان جمع شد بر گورِ او موکنان جامه دران در شورِ او
کآن عدد را هم خدا داند شمرد از عرب وز تُرک و از رومی و کُرد

Halk mezarı başında, üzüntüsüyle saçını yolarak, elbisesini yırtarak o kadar toplandı ki,

*Araptan, Türkten, Rumdan ve Kürtten oluşan o sayıyı da Allah sayabilir.*³

² M. Fuad Köprülü, a.g.m., s. 455.

³ Mesnevî, 1. defter/665-666. beyitler.

ای بسا هندو و تُرکِ همزبان ای بسا دو تُرک چون بیگانگان

*Nice aynı dili konuşan Hindu ve Türk vardır, nice yabancılar gibi iki Türk vardır.*⁴

تُرک و کُرد و پارسی گو و عرب فهم کرده آن ندا بی گوش و لب
خود چه جای تُرک و تاجیک است و زنگ فهم کردست آن ندا را چوب و سنگ

Türk, Kürt, Farsça konuşan ve Arap, o sesi kulak ve dudak olmadan anlamışlardır.

*Türk, Tacik ve Zenci de ne demek! O nidayı odun ve taş anlamıştır.*⁵

هم عجب هم روم هم تُرک و عرب مانده از جود و سخایش در عجب
آب حیوان بود و دریای کرم زنده گشته هم عرب زو هم عجب

Hem Acem, hem Rum, hem de Türk ve Arap, onun cömertlik ve kereminden hayrette kalmıştı.

*Abıhayattı ve cömertlik denizi. Hem Arap, hem Acem onunla dirilmişti.*⁶

گفت من آینه‌ام مصقول دست تُرک و هندو در من آن بیند که هست

*-Ahmed- "Ben elle cilalanmış aynayım. Türk ve Hindu, bende var olduklarını görürler" dedi.*⁷

مرد حجی همره حاجی طلب خواه هندو خواه تُرک و یا عرب

*Hac adamsın, bir hac yoldaşı ara; ister Hintli, ister Türk veya Arap olsun.*⁸

ده منادی گر بلند آوازیان تُرک و کُرد و رومیان و تازیان

*Yüksek sesli Türk, Kürt, Rum ve Arap on tellâl -bağırıyordu.*⁹

Bu örneklerin benzerleri Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin başka pek çok yerinde bulunmaktadır.¹⁰ Şu da açık bir gerçektir ki, Mevlânâ Türk adını bu özellikte diğer ırk adlarına nazaran oldukça fazla kullanmıştır. Ayrıca bazı yerlerde aşağıda görüleceği üzere Türklere ait adetlere yer vermiştir:

تُرک جوشش شرح کردم نیم‌خام از حکیم غزنوی بشنو تمام

⁴ Mesnevî, 1/1207.

⁵ Mesnevî, 1/2108-2109.

⁶ Mesnevî, 1/2250-2251.

⁷ Mesnevî, 1/2370.

⁸ Mesnevî, 1/2893.

⁹ Mesnevî, 2/660.

¹⁰ Msl. Mesnevî, 1/2371, 2/3669 ve devamında, 3/3181, 4/2115.

*Türk kaynatması gibi yarı ham anlattım bunu; tamamını Gazneli He-
kîm'den dinle.*¹¹

چيست خود آلاچق آن تُرکمان پيش پای نره پیلان جهان

*Dünyadaki erkek fillerin önünde, o Türkmenin kara çadırı da nedir
ki?*¹²

ز آب تُتماجی که دادش تُرکمان آنچنان وافی شدست و پاسبان

*Türkmenin verdiği tutmaç suyuyla bu şekilde vefalı ve koruyucu olmuş-
tur.*¹³

Bu örneklerin yanı sıra Mesnevî'deki bazı hikâye kahramanları Türkçe asıllı adlar taşımaktadır:

میر شد محتاج گرمابه سحر بانگ زد سُنقرُ هُلا بردار سر
طاس و مندیل و گیل از آلتون بگیر تا به گرمابه رَومِ ای ناگزیر

*Bey, bir seher vakti hamama ihtiyaç duydu; seslendi: "Sungur! Hadi!
Başını kaldır.*

*-Cariye- Altun'dan tas, havlu ve kil al da, hamama gidelim. Hey mecbu-
riyet!"*¹⁴

سِرِّ چارق را بیان کن ای ایاز پيش چارق چيست چندین نیاز
تا بنوشد سُنقرُ و بک یازُقَت سِرِّ سِرِّ پوستین و چارقت

*Ey Ayaz! Çarığın sırrını anlat. Çarığın önünde bu kadar niyazın nedir?
Sungur ve Berkayaruk da senin post elbisenin ve çarığının sırrının sırrını
tatsın.*¹⁵

گفت ای ائیک بیاور آن رَسَن تا بگویم من جوابِ بُوالْحَسَن

*-Bağ sahibi- "Ey Aybek! Şu ipi getir de, Ebu'l-Hasan'a cevap vereyim."
dedi.*¹⁶

Mevlânâ'nın bu şekilde belirli bir olay kahramanına veya özel bir kişiye işaret etmeden kullandığı kişi adları arasında Türkçe asıllı birçok ad vardır. Bu durum onun yakın çevresiyle ilgili yorum yapmaya imkân sağlamaktadır. Bu arada o dönemlerde Türklerin özellikle Arapça asıllı adları da yaygın olarak kullandığı unutulmamalıdır.

¹¹ Mesnevî, 3/3749.

¹² Mesnevî, 4/1475.

¹³ Mesnevî, 5/2944.

¹⁴ Mesnevî, 3/3054-3055.

¹⁵ Mesnevî, 5/3351-3352.

¹⁶ Mesnevî, 5/3081.

2- Olumsuz sıfatlarla kullanılan Türk adı

Bazı araştırmacılar farklı dinlere ve ırklara mensup milletlerin bulunduğu coğrafyalarda yaşamış Türklerin ırk adının çeşitli klâsik eserlerde olumsuz anlamda kullanıldığını ve nahoş sıfatlarla anıldığını tespit edip ortaya koymuştur. Fakat bu araştırmacılar yayınlarında çoğu defa sadece bu olumsuz kullanıma ait örnekleri bir araya getirip sıralamış, buna ilave olarak olumlu örnekleri çoğu zaman aktarmadıkları gibi bu olumsuz kullanımın nedenleri üzerinde de hemen hiç durmamışlardır. Yanlış ve yanlış anlamalara yol açan bu tutumu tenkit etmeden önce Mesnevî'deki olumsuz örnekleri sıralayalım.

آن غزانِ تُرکِ خونریز آمدند بهرِ یغما بر دهی ناگه زدند

*Kan dökücü o Türk Oğuzlar geldiler; yağmalamak için anızsızın bir köyü bastılar.*¹⁷

آن ابو جهل از پیمبر معجزی خواست همچون کینه‌ور تُرکی غزی

*O Ebû Cehil, kinci Oğuz Türkü gibi Peygamber'den bir mucize istedi.*¹⁸

ای اجل وی تُرکِ غارت سازِ ده هر چه بُردی زین شکوران باز ده

*Ey ecel! Ey köy yağmalayan Türk! Bu şükredenlerden aldıklarımı geri ver.*¹⁹

اعجمی تُرکی سَخَرِ آگاه شد وز خُماری خمر مطرب خواه شد

*Acemi/cahil bir Türk seher vakti uyandı; şarabın mahmurluğuyla çalgı-cı istedi.*²⁰

نان و آتش و شیر آن هر هفت بُر خورد آن بُوقِحِطِ عُوجِ ائینِ غُر

*O obur Oğuz oğlu Üc her yedi keçinin ekmeğini, aşını ve sütünü yedi.*²¹

Bu noktada bu örneklerin azlığına ve bunların da özellikle Oğuz Türkü isimlendirmesi etrafında şekillendiğine işaret etmek yeterlidir.

3- Olumlu ve Üstün Sıfatlarla Anılan Türk Adı

Bu başlık altında kanaatimce Türk adına olumlu ve yüceltici bir anlamla yer veren Mesnevî beyitleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları sadece güzel ve özellikli kişi şeklinde düşünülebilir, yani bunlarda doğrudan Türk'ü an-

¹⁷ Mesnevî, 2/3032.

¹⁸ Mesnevî, 4/349.

¹⁹ Mesnevî, 5/1006.

²⁰ Mesnevî, 6/643.

²¹ Mesnevî, 5/78.

mış kabul edilmeyebilir. Bilindiği gibi klâsik Doğu şiirinde Türk, güzel sıfatının yerine bir ad veya sıfat gibi yaygın olarak kullanılmıştır.

Merhum A. Gölpınarlı da bu yaygın kullanımı dikkate alarak Mevlânâ'nın milliyeti konusunda yapılan tartışmaların onun beyitlerinde karşılaşılan Türk ve Hint ırk adlarından hareketle sürdürülemeyeceğini ifade etmektedir. Verdiği örneklerden biri şu rubaidir:

بیگانه مگیرید مرا زین کویم در کوی شما خانه ی خود می جویم
دشمن نیم ارچند که دشمن رویم اصلم ترکست اگرچه هندی گویم

Beni yabancı tutmayın, bu ildenim ben. Sizin köyünüzde kendi evimi arıyorum.

Düşman yüzlüysen de düşman değilim. Hintçe söylüyorsam da aslım Türktür.

Bazı izahlardan sonra Gölpınarlı bu rubaiyi şöyle yorumlamaktadır: *Bu bakımdan biz, bu rubaîde Mevlânâ'nın "Sözlerim Hintçe yâni karanlık, anlamıyorsunuz, size çirkin ve kötü geliyor. Fakat aslım aydın ve güzel" dediğini sanıyoruz. Ayrıca Mevlânâ'nın şu beyitlerle başlayan bir gazeline işaret etmekte ve*

ای ترک ماه چهره چه گردد که صبح تو آبی به حجره من و گویی که گل برو
تو ماه ترکی و من اگر ترک نیستم دانم من این قدر که به ترکی است آب سو

Ey ay yüzlü Türk, ne olur, bir sabah odama gelsen de gel beri desen.

Sen ay gibi bir Türksün, ben Türk değilsem de şu kadar bilirim ki âb, Türkçe sudur.

Bu gazeldeki

نام تو ترک گفتم از بهر مغلظه زیرا که عشق دارد صد حاسد و عدو

Adını, duyanları yanıltmak için Türk taktım. Çünkü aşkın yüzlerce hasetçi engeli var, yüzlerce düşmanı.

beytiyle de bizzat Mevlânâ'nın, yaptığı mecazı açıkladığını belirtmektedir.²²

Burada şu kadarını belirtmek gerekir ki Türk adının edebî gelenekte güzel karşılığı olarak kullanılması, bu anlamdaki Türk adının bu bölümde olumlu kullanım örneği görülmesine engel değildir.

Mesnevî'den aktaracağımız birinci örneğin hangi münasebetle Mesnevî'de yer aldığına işaret etmek gerekmektedir. Beyitler, "*Yahudi padişahının ateş yakması ve "Putâ secde eden ateşten kurtulur" diyerek ateşin yanına*

²² Gölpınarlı, Abdülbâki, Mevlânâ Celâleddin, İstanbul, 1985, s. 206-207.

put koyması” başlıklı hikâyedendir. Hikâyede bir anne kucağındaki çocuğuyla ateşin yanına getirilir, çocuğu alınıp ateşe atılır. Kadın korkup puta secde etmek ister, bu esnada çocuk “Ben ölmedim. Ey anne! Gir...” diye seslenir. Padişah ateşe der ki: “*O dünya yakan özelliğın nerede? Nasıl yakmuyorsun?..*” Aşağıdaki beyitler ateşin cevabıdır:

اندرا تا تو بیینی تاب من	گفت آتش من همانم ای شَمَن
تیغ حَقَم هم به دستوری بُرم	طبع من دیگر نگشت و عنصرم
چاپلوسی کرده پیش میهمان	بر در خرگه سگانِ ترکمان
حمله بیند از سگان شیرانه او	ور به خرگه بگذرد بیگانه‌رو
کم ز تُرکی نیست حق در زندگی	من ز سگ کم نیستم در بندگی

Ateş dedi: “Ey Şaman! Ben aynıyım. Ateşimi görmek için içeri gel.

Benim tabiatım, aslım değişmedi. Hakk’ın kılıcıyım, izinle keserim.

Türkmen köpekleri çadırın kapısında misafirin önünde yaltaklanır.

Yabancı bir yüz çadıra geçecek olsa köpeklerin aslanca hamlesini görür.

Ben kullukta köpekten az değilim. Hak, diri tutmada Türk’ten az değildir.”²³

Mevlânâ bu hikâyesinde ateşin çocuğu yakmayan tavrını, konuğa güzel davranan Türkmen köpeğiyle somutlaştırmakta, ateşin Hakk’a olan bağlılığını köpeğin Türkmen’e sadakatiyle açıklamaktadır. Sonuçta Türk’ün varlığına ve yerine değer vermektedir, şu örnekte de olduğu gibi:

بی سگ و بی دلق آ سوی دَرَم	تُرک می گوید قُتُق را از کَرَم
تا سگم بندد ز تو دندان و لب	وز فلان سوی اندر آهین با ادب
لاجرم از زخم سگ خسته شوی	تو به عکس آن کنی بر در روی
تا سگش گردد حلیم و مهرمند	آنچنان رو که غلامان رفته‌اند

Türk, kereminden dolayı konuğuna der ki: “Kapıma köpeksiz ve hırkasız gel.

Dikkat et! Filan yönden edeple gel de köpeğim sana karşı dişini ve dudagını kapatsın.”

Sen onun aksini yapıp kapıya gidiyorsun, çaresiz köpeğin saldırısıyla yaralanıyorsun.

Kölelerin gittiği şekilde git; böylece köpeği, yumuşak ve sevimli olur.”²⁴

²³ Mesnevî, 1/830-834.

Aşağıdaki örneklerde ise Türk, güzel ve çirkin ile güçlü ve zayıf ayırımı-
mında birinci özellikleri temsil etmektedir.²⁵

يَوْمَ تَبْيَضُّ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ
تُرْكٌ وَ هِنْدُو شَهْرَهٗ غَرَّدَ زَانَ گَرُوَهٗ
در رَجْم پيدا نباشد هند و تُرْك
چونكه زايد بيندش زار و سترگ

"Nice yüzlerin ağaracağı ve nice yüzlerin kararacağı gün", o topluluktan
Türk ve Hintli belli olur.

Ana rahminde Hint ve Türk görünmez; doğunca zayıf ve güçlü görülür.²⁶

كَارِ هَر نَاذِك دَلِي نَبُودِ قِتَالِ
جَايِ تَرَكَانِ هَسْتِ خَانَهٗ خَانَهٗ شَو
کار هر نازک دلی نبود قتال
جای ترکان هست خانه خانه شو

Savaş, bir hayalden hayal gibi kaçan her nazik gönüllünün işi değildir.

Savaş Türklerin işidir, kadınların değil. Git, kadınların yeri evdir; eve
git.²⁷

پَارَسِي گَوِيْمِ هَمِي تَازِي بَهْلِ
هِنْدُوِي اَن تَرَكَ باش اي آب و گِلِ

Farsça söyleyelim, haydi! Arapçayı bırak; o Türkün Hindûsu ol. Ey su ve
balçık!²⁸

پِيَشِ تَرَكَ اَيْنَهٗ رَا خَوْشِ رَنْگِي اَسْتِ
پِيَشِ زَنْگِي اَيْنَهٗ هَمِ زَنْگِي اَسْتِ

Türkün önünde ayna güzel renklidir; Zencinin önünde ayna da Zenci-
dir.²⁹

Aşağıdaki örneklerde Türk, gerçek değer olan can/ruh karşılığı olarak
kullanılmıştır. Özellikle de değerine değer ekleyen Türk övülmektedir.

اَيْنِ بَدَنِ خَرْگَاهِ اَمَدِ رُوْحِ رَا
تُرْكٌ چَوْنِ باشد بِيَا بَدِ خَرْگَهِي
يا مِثَالِ كَشْتِي مَر نُوْحِ رَا
خَا صَهٗ چَوْنِ باشد عَزِيْرِ دَرْگَهِي

Bu beden, canın otağıdır veya Nuh'un gemisi gibidir.

Türk varsa bir otağ bulur, özellikle de dergâhın azizi olursa.³⁰

صَوْرَتِ خَرْگَاهِ دَانَ مَعْنِيَتِ تُرْكِ
مَعْنِيَتِ مَلَّاحِ دَانَ صَوْرَتِ چَو فُلْكِ

Suretini çadır, mananı Türk bil; mananı kaptan, suretini gemi gibi bil.³¹

²⁴ Mesnevî, 5/3034-3037.

²⁵ Çigil güzeliyle ilgili iki örnek de buraya aktarılabılır. Bkz. Mesnevî, 2/3135, 3/4129.

²⁶ Mesnevî, 1/3523-3524.

²⁷ Mesnevî, 5/3778-3779.

²⁸ Mesnevî, 3/2838.

²⁹ Mesnevî, 3/3439.

³⁰ Mesnevî, 2/453-454.

³¹ Mesnevî, 3/530.

اسپش اندر خندقِ آتش جهد
 که کند آهنگِ اوجِ آسمان
 فرخ آن تُرکی که استیزه نهد
 گرم گرداند فرس را آنچنان

İnat eden ve atı ateş hendeğinden sıçrayan Türk'e ne mutlu!

*Atı öyle şahlandır ki gökyüzünün zirvesine yönelir.*³²

تُرک اغلب دخل را در کِشتزار
 بیشتر کارد خورد ز آن اندکی
 باز کارد که وی است اصلِ ثمار
 که ندارد در برویدن شکی
 ز آن بیفشاند به کِشتن تُرک دست
 کآن غلهش هم ز آن زمین حاصل شدست

Türk/çiftçi, gelirinin çoğunluğunu tarlaya tekrar eker; çünkü o, ürünüün aslıdır.

Çoğunu eker, ondan birazını yer; çünkü bitmesinden şüphesi yoktur.

*Türk, tohumu yine o yerden elde ettiğinden ekin ekmek için oraya saçar.*³³

Aşağıdaki örnek Mevlânâ'nın anlatım gücüne ve çevresine nasıl baktığına anlamlı bir örnektir. Mevlânâ'nın zihnindeki vasıflı Türk, gereğince davrandığında hüküm sahibidir.

این اَعُوذِ آن است کای تُرکی خطا
 تا بیایم بر در خرگاهِ تو
 چونکه تُرک از سطوتِ سگ عاجز است
 تُرک هم گوید اَعُوذِ از سگ که من
 تو نمی یاری بر این در آمدن
 خاک اکنون بر سر تُرک و فُتق
 حَاشَ لِلَّهِ تُرک بانگی برزند
 ای که خود را شیر یزدان خوانده ای
 چون کند این سگ برای تو شکار
 بانگ بر زن بر سگ ره برگشا
 حاجتی خواهم ز جود و جاهِ تو
 این اَعُوذِ و این فغان ناجایز است
 هم ز سگ در مانده ام اندر وطن
 من نمی آرم ز در بیرون شدن
 که یکی سگ هر دو را بندد عُتق
 سگ چه باشد شیر نر خون قی کند
 سالها شد با سگی در مانده ای
 چون شکار سگ شدستی آشکار

Bu "Sığınırım", şu demektir: "Ey Hutâ Türkî! Köpeğine bağır, yolu aç.

Böylece senin otağının kapısına gelelim; senin cömertliğinden ve makamından bir ihtiyaç isteyelim."

Türk, köpeğin saldırmasından âcizse, bu "Sığınırım" ve bu feryat da uygunsuzdur.

³² Mesnevî, 3/3612-3613.

³³ Mesnevî, 5/1484-1486.

Türk de der: “Köpekten sığınırım; çünkü ben de vatanımda bu köpekten âciz kaldım.

Sen bu kapıya gelemiyorsun; ben kapıdan dışarı çıkamıyorum.”

Şimdi Türkün ve konuğun başına toprak; zira bir köpek her ikisinin boynunu bağlıyor.

Allah korusun! Türk bağırsa köpek de ne olur? Erkek aslan kan kusar.

Ey kendine Allah aslanı diyen! Yıllar oldu, bir köpeğe karşı âciz kaldın.

Bu köpek senin için nasıl av avlar? Çünkü sen açıkça köpeğin avı olmuştun.³⁴

Mevlânâ, yukarıda Türk adı üzerinden bazı üstün değerlere ve özelliklere işaret etmiştir. Ayrıca Mesnevî’de Gazneli Sultan Mahmut ve onun beylelerinden Ayaz’ın adları çevresinde çok dikkat çekici değerlendirmeler yapmış, taşınması gereken değerleri, gerçek sultanlığı ve köleliği onlarla somutlaştırmıştır. Mevlânâ üzerinde yapılan kimlik tartışmalarında onun bu bakış tarzı dikkate alınmalıdır. Sultan Mahmut’u Mevlânâ gibi öven ünlü sûfî şairler, bu tercihlerinden dolayı bazı İranlı araştırmacılarca eleştirilmiştir. Onlara göre mesela Şeyh Attâr’ın ve Abdurrahman-ı Câmî’nin Sultan Mahmut ve Sultan Sencer gibi sultanları övmeleri yersizdir ve bu durum yine onlara göre ancak bu sultanları haksız yere öven şairlerin etkisinde kalmış olmalarıyla açıklanabilir.³⁵ Kanaatimizce bu yorumlar doğru değildir. Mevlânâ’nın ifadelerinden de destek alarak denmelidir ki bu şairlerin benzer ifadeleri bütünüyle aynı yöndeki gelenek, inanç ve anlayış birliğinden kaynaklanmaktadır.

Mevlânâ bir şahsı överken şöyle demektedir:

از کمالِ طالع و اقبال و بخت او ایازی بود و شه محمود وقت

Talih, ikbal ve bahtın mükemmelliğinden o, Ayaz’dı; padişah da zamanın Mahmut’u.³⁶

چونکه سلطان شاه محمود کریم برگذر زد آن طرف خیمه عظیم

با سپاهی همچو استاره اثیر انبّه و پیروز و صفدر مُلک گیر

Kerem sahibi Sultan Mahmut, geçerken o tarafta büyük bir çadır kurdu.

Gökteki yıldızlar gibi kalabalık, muzaffer, savaşçı ve ülke fetheden bir orduyla birlikteydi.³⁷

³⁴ Mesnevî, 5/2954-2962.

³⁵ Nâdir-i Vezînpûr, Medh, Dâğ-ı neng ber sîmâ-yi edeb-i Fârsî, Tahran, 1374 hş. /1995, s. 174-175, 347-349. Ayrıca bkz. Adnan Karaismailoğlu, Klâsik İnan Şiirine ve Şairlerine Yöneltilen İdeolojik Tenkitler: Övgü, Fars Edebiyatının Yüzünde Utanç Damgası ve İslâm Tenkit Terazisinde Eski Fars Şiiri Kitapları, Nüsha, sayı 10, Yaz 2003, s. 7-17.

³⁶ Mesnevî, 2/1045.

ذکرِ شه محمودِ غازی سُفته است رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَیْهِ گفته است
 در غنیمت او فتادش یک غلام کز غزایِ هند پیشِ آن همام
 بر سپه بگزیدش و فرزند خواند پس خلیفه‌ش کرد و بر تختش نشاند
Allah'ın rahmeti üzerine olsun, o -Attar- söylemiştir; Sultan Gazi Mahmut'u güzelce anlatmıştır:

Hindistan savaşından o yüce kişiye ganimet olarak bir köle düştü.

Sonra onu halife yaptı ve tahta oturttu; onu orduya komutan seçti ve oğul diye çağırıldı.³⁸

طبع از او دایم همی ترساند فقر آن محمود تست ای بی سَعَت
 خوش بگویی عاقبت محمود باد گر بدانی رحم این محمود راد
 کم شنو زین مادرِ طبع مُضِل فقر آن محمود تست ای بیم‌دل

Ey ufuksuz! Yoksulluk senin Mahmut'undur; nefis daima seni onunla korkutur.

Sen bu cömert Mahmut'un merhametini bilsen, hoşça "Sonu hayırlı olsun" dersin.

Ey korkak! Yoksulluk, senin Mahmut'undur; bu saptırıcı mizaç anasını dinleme.³⁹

Şu beyti de yukarıdakilere eklemeliyiz:

با دو سه عُریانِ سستِ نیم‌جان ما هزاران مردِ شیر الپِ ارسلان
Biz, iki üç çıplak, güçsüz ve yarı canlı karşısında binlerce aslan gibi adanuz, Alpaslan'ız.⁴⁰

Görüldüğü gibi Mesnevî'den aktarılan yukarıdaki örneklerde Türk adı etrafında oluşturulan anlam ve imajlar ile ikinci grupta bulunan örnekler arasında büyük farklılık ve zıtlık vardır. Bunların bir arada sağlıklı bir şekilde yorumlanması her durumda zorunludur.

Türkiye'de geçmişe dönük dil ve kimlik konularında bilimsel açıdan tenkide açık, hatta yanlı kabul edilebilecek tespit ve yorumlar mevcuttur. Bu yazıya Mevlânâ ve takipçileri hakkında ileri sürülen ve nedense ülkemizdeki aydınlar arasında taraftar bulan bu tür görüşlerle başlanmıştır. Mesnevî'den

³⁷ Mesnevî, 3/4089-4090.

³⁸ Mesnevî, 6/1383-1385.

³⁹ Mesnevî, 6/1400-1402.

⁴⁰ Mesnevî, 3/4480.

aktarılan örneklerdeki farklılıklar, önce Türk adının klâsik eserlerdeki kullanımını üzerinde durmayı gerektirmektedir.

Bilim adamlarımız daha çok Türk adının olumsuz sıfatlarla kullanımıyla ilgili örnekleri bir araya getirmişlerdir. Mesela Agâh Sırrı Levend, “Türk ve Anadolu” başlığı altında bir iki olumlu örnek verdikten sonra, “*Sonraları (Türk) kelimesi, yalnız zalim mânasına alınmakla kalmamış, köylü, kaba, idraksiz yerine sıfat olarak kullanılmıştır*” diyerek bu bakışla birçok olumsuz örnek sıralamaktadır.⁴¹ Bazı araştırmacılar da yaptıkları çalışmalarda sadece olumsuz örneklerden yararlanmışlardır.⁴²

Gerçekte İslâm dünyasında ve Müslüman Türkler arasında Türk adı önce Müslüman olmamış Türkler için, zamanla İslâmiyet Türklerin umumî bir dini hâline gelince de onlardan göçebe ve köylü olanlar için yer yer kullanılmıştır.⁴³ Ancak diğer taraftan daha dikkat çekici tarzda ilk hicrî asırlardan itibaren Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerde Türk adı yüzlerce, binlerce olumlu örnekte yer almaktadır.⁴⁴

Mesnevî’nin bu makalede sıraladığımız birkaç beytindeki olumsuz kullanımların kaynağı hakkında bazı bilim adamlarının ikna edici tespit ve görüşleri vardır. Örnek olarak Osman Turan şöyle demektedir: “*Türk adı ve Türkistan tâbiri de yine Müslümanlar karşısında savaştan Şamanî Türklerle ve onların ülkelerine verilerek hudut, Ceyhun nehrinden Seyhun (Sır-derya) nehrine doğru şark istikametinde uzaklaştırılmıştır. Hattâ X. asırda Taşkent-Isık göl arasında İslâmiyeti kabûl eden mahallî Türk hükümdar ve kavimleri bile İslâm umumî, bazen da Türkmen hususî ismi altında anılırken Türk adı yine de bunların Şamanî ırkdaşlarına veriliyordu... Selçuklular ve Osmanlılar da menşe birliği ve Türklük şuûruna sahip bulunmakla beraber, bu eski an’anenin tesiri ile, Şamanî kalan ve sonra da Müslüman olan göçebe ve köylü kendi ırkdaşlarını Türk ve kendilerini sadece Müslüman sayıyorlardı.*”⁴⁵

⁴¹ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul, 1980 (3. basım), s. 591-603.

⁴² Msl. Mehmet Kalpaklı, *Osmanlı Edebî Metinlerine Göre Türklük ve Osmanlılık, Tarih ve Milliyetçilik*, Mersin Üniversitesi I. Ulusal Tarih Kongresi-Bildiriler-, Mersin, 1999, s. 75-90; İsmail Görkem, *Halk Şâirlerinde Türkçe Sevgisi*, Türk Yurdu (Türkçeye Saygı Özel Sayısı), cilt: 21, sayı:162-163, Şubat-Mart 2001, s. 158-159.

⁴³ Osman Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1999, s. 450-463.

⁴⁴ Bkz. Adnan Karaismailoğlu, *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeler*, Ankara, 2001, s. 35-59; Ramazan Şeşen, *Eski Araplara Göre Türkler*, *Türkiyat Mecmuası*, XV, 11-36; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1985; Tufan Gündüz, “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türk ve Türkmen İmajı”, *Osmanlı, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, s.85-92

⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1999, s. 451.

Gölpınarlı ise bu tür kullanımlara şu şekilde izah getirmektedir: “*Esa-sen Mevlânâ, “Türk” kelimesini, kavim manasına kullanınca Moğolları ve köylüleri kastediyor.*”⁴⁶

Ahmed Ateş’in de konuyu açıklamakta yardımcı olacak tespit ve yorumları mevcuttur. Anadolu’nun unutulmuş büyük şairi Seyf-i Fergânî hakkındaki önemli yazısında onun Müslüman olan İlhanlı hükümdarı Gazan Han’a (slt. 694-703/1295-1304) hitaben yazdığı iki mektuptan söz etmektedir: “*Anvarî’nin 548/1154 yılındaki Oğuz isyanı sebebi ile Horasan’ın içine düştüğü feci durumu anlatan ve Semerkand hakanına gönderilmiş olan kaside-sine E. G. Browne’in “Horasan’ın göz yaşı” adını vermesine mukabil, bu şiirlere “Anadolu’nun göz yaşları” adı verilebilir... Burada şu noktaya da işaret etmek gerekir ki, Fergânî, bilhassa ikinci şiirinde, Türkmenlerin anı baskınlarından da şikâyet edip, Gazan’ı Anadolu’ya gelerek, içtimaî nizamı yeniden kurmağa teşvik eder. Onun Moğol hükümdarı hakkındaki bu iyi zannı ile göçebe Türkleri beğenmemesi yerleşik ve göçebe iki ayrı içtimaî nizamın birbirlerine uymaması ile izah edilmelidir. Bu devir gibi devlet idaresinin ve asayişin tamamıyla sarsıldığı bir devirde göçebe unsurların, baskın, yağma ve her türlü tecavüzler ile, şehirlilere büyük zararlar verdirmeleri dolayısıyla, şehirlilerin onlara karşı düşmanlık ve kin beslemeleri tabîi sayılabilir. Aynı zaman ve şartlar içinde bulunan diğer Türk şairleri, bu arada meselâ Sultân Valad, göçebe Türkler hakkında Sayf-i Fergânî’den çok daha ağır ve şiddetli sözler sarf etmişlerdir.*”⁴⁷

M. Fuad Köprülü, Kâzî Burhâneddîn Anevî’nin (ö. 608/1211-12) Farsça Enîsu’l-kulûb eserini tanıtırken Oğuz isyanı (548/1153) hakkındaki kısmı özetlemiştir. Şu cümleler buradandır: “*Tûrân-zemîn’de (müellif bununla herhâlde Horasân’ı kasdetmek istiyor) çobanlıkla geçinen, yazın dağlarda, kışın ovalarda kurdukları çadırlarda yaşayan Guz (Oğuz) adlı göçebe Türkmenler vardı. Bunların bâzı fena hareketleri hakkındaki şikâyetler, Sancar’ın kulağına geldi... Yapılan harpte Selçuklu ordusu müthiş bir hezîmete uğradı; Sancar, bin zorlukla Merv şehrine kaçabildi. Horasân şehirlerine yürüyerek Balh, Nîsâbûr, Herat, Merv gibi şehirleri zapteden Oğuzlar, halka birçok zulümler yaptılar; çok canlara kıydılar; birçok şeriat adamlarını ve devlet ricalini öldürdüler...*”⁴⁸

⁴⁶ Gölpınarlı, Abdülbâki, Mevlânâ Celâleddîn, s. 206.

⁴⁷ Ahmed Ateş, Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Fergânî, Belleten, Ankara, 1959, XXIII, (s. 415-425), s. 430-431.

⁴⁸ Köprülü, Mehmed Fuad, Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, s. 479-480.

Bütün bu bilgilerden anlaşıldığına göre yukarıda Mesnevî’den aktardığımız ikinci gruptaki birkaç örnekte bulunan olumsuz imajlar, gerek Büyük Selçukluların ve gerekse Anadolu Selçuklularının hakimiyet alanlarında acı ve zulümlere yol açan, dolayısıyla zihinlerde kötü ad bırakan Türk asıllı bazı çevrelerle ilgilidir. Genel değildir, belirli bir zümreyle, daha doğrusu bazı davranışlarla ilgilidir. Mesnevî’den aktarılan üçüncü gruptaki olumludan öte yüceltici örnekler bunun böyle olduğunun önemli delillerindedir.

Ayrıca Hanefî fakihlerinden olan Mevlânâ’nın çeşitli vesilelerle andığı Türk, Arap ve Fars ırk adlarının Mesnevî’deki kullanım sıklığı, bu değerlendirme için anlamlı olabilir. Mesnevî’de Türk ırk adı, çoğunluğu birinci gruptaki özellikte olmak üzere 65 defa yer almıştır. Türkmen ve Oğuz adları 4’er kere ve Türkçe 1 kere geçmektedir. Arap adı ise 49 defa ve Arapça 10 kez yer almaktadır. Mesnevî’de Fars ırk adı hiç bulunmazken, Acem adı 2, Farsça 6 kere kullanılmıştır.⁴⁹

Bu yazının ilk satırlarında yer verilen M. Fuad Köprülü’ye ait ifadelerdeki, Mevlânâ ve Sultan Veled’in Türk diline değil asıl Fars edebiyatına büyük hizmet ettiği ve onların tesiriyle Mevlevî tekkelerinin, Türkiye’de asırlarca birer “İran kültürünün propaganda merkezi” mahiyetini taşıdığı şeklindeki yargılar fevkalade yanıltıcıdır. Sadece bu yazıdaki tespitler, bu yargıların ne denli tartışılabilir ve reddedilebilir olduğunu göstermektedir. Önceki asırlarda Türklerin Farsçaya ve Farsça şiirlere olan ilgisinin boyutları ve nedenleri, ayrıca üzerinde durulması gereken bilimsel konulardır.⁵⁰

Sonuç olarak, Mevlânâ’nın kültürel kimliği üzerinde gerek Türk ve gerekse bazı İranlı aydınların ileri sürdüğü tarzda İranlılık iddiaları, yukarıdaki tespitler ışığında doğru görünmemektedir. Onun kültürler ve ülkeler arasında ayrılık konusu yapılmaya çalışılmasının, ya da Anadolu ve Türk kültürünün dışında görülmesinin hiçbir makul gerekçesi yoktur. Ancak bazı ülkelerin aydınlarının Mevlânâ’yı kendi kimlik ve kültürleriyle özdeşleştirme çabası hoş görülmelidir. Zira bu tutum Mevlânâ’nın bütün insanlığa hitap edebilme arzusuyla da uyusmaktadır.

⁴⁹ Bu tespitler Mesnevî’nin çevirisi üzerinden yapılmıştır. Ayrıca şu kaynağa bakılabilir: Ca’ferî, Muhammed Takî, Ez-Deryâ be-Deryâ: Keşfu’l-Ebyât-i Mesnevî, I-IV, Tahran: Vezâret-i İrşâd-i İslâmî, 1364-1365hş./1985-1986.

⁵⁰ Msl. Bkz. Adnan Karaismailoğlu, Klâsik Türk Şiiri Geleneğinde Mevlânâ’nın Yeri ve Edebî Miras Tartışmaları, X. Millî Mevlânâ Kongresi (2-3 Mayıs 2002, Selçuk Üniversitesi, Konya), Tebliğler -I-, s. 127-135; - , Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Açısından Klâsik Türk Edebiyatı ile İran Edebiyatı, bilig, sayı 23, 2002 Güz, s. 141-154.